

AZ ÖNMAGÁT KERESŐ KÖLTŐ

DANYI MAGDOLNA

Ady Endre: *Szeretném, ha szeretnének*. Nyugat, Budapest, 1910

„Akarom, tisztán lássatok,
Akarom, hogy szeresetek.”

(*Akarom: tisztán lássatok*)

A *Szeretném, ha szeretnének* a fájdalom, a félelem, a magány könyve. Az indulatok „nagyszerű, szörnyű, meztelen tárgyatlanságában magára ébredt” (Balázs Béla) költői személyiség számadására készülő akarataé. A számadás, ha/mert valóban az, félelem- és fájdalomteli; gondolati szűrője, ami egyben formálója is, a magány-érzés és a haláltudat. „Félek, tehát vagyok, félek, mert jaj, élet adatott nekem . . .” — kezdi egyik, a kötet megjelenési évében íródott, szándékában önnön írói helyzetét felmérő cikkét (*Félelem és írás*). Ennek az önmagát soha el nem veszítő, a maga költői létét emberi csonkaságában, esendőségében és végességében (is) teljes értékűnek tudó, ha lehet így mondani: öntudatot őrző-élesztő fájdalomnak, félelemnek a könyve a *Szeretném, ha szeretnének*, s csak kevésbé csupán árnyasabb részleteiben a „könnyes részvétét” is, ahogyan Szerb Antal látta. A kötet világképi-filozófiai és poétikai megszervezettségének tengelyét alkotó nagy versek gondolatisága a könnyek utáni érzelmi megtisztultság-komolyság csendjében alakul. A filozofikus magára ébredés csendjében, amikor „pokol a beszéd”, s nem mámor a szó; amikor a „mindent adhatok, mindenné lehetek, mégis egy egésznek, magamnak megmaradhatok” hatalmas fölényességű önajándékozó gesztusainak már nem csupán az emberek közötti magányosságot, egyedüllétet, „kinőttseget” kell eltakarva felfedni, hanem a magányosságnak ettől sokkal kegyetlenebb és végletesebb dimenzióját: az időben valóét. Az idővel szembeni magányosságra rádöbbenve (*Most a Halál előtt, most: vagyok.*) kell önmagára s a korra rákérdeznie: „Hogy ki vagyok, hogy mi vagyok.” (*A tenger ákom bákom*). Nem utolsósorban azért is tudatosodhat e kötet korszakzáró összegezőként is — akár világképi megformáltságában, gondolatiságában, akár poétikai megszervezettségében szemlé-

jük. Nem stilisztikai-poétikai véletlen ugyanis, s nem is az alkotói válság jelzése, hogy e kötet világképét hordozó, azt sorsdöntően meghatározó versek gondolatisága alig-alig bírja már el a szecessziós ízlés *sztuációs stilizáltságát*. Míg korábban, így például a *Lédával a bálban* című versben *evidenciaszerűen* zengett a magatartás-szerep teremtette szituáció és a sorstudat egymásba dermedt sosem volt — mindig volt — most kimondott érzéki újsága és gondolati tágassága, addig ennek a kötetnek a költői énjéről egyre inkább lehámlík minden szituációs dekoráltság, s ahol megmarad, ott a forma vagy gondolatot bénító/fékező ravaszkodásként hat, mint például az *Ázott széna-rendek fölött*, *A szivárvány halála*, *Ezvorász király sírírata*, *Fedjük be a rózsát* stb. című versekben, vagy átalakul, megszűnik pusztá beszéd-sztuációnak lenni, mit a lírai hős szerepét — helyzetét megmutatandó, érzékeltető jelképes köntösként magára ölthet, s lesz a gondolati alapállás általános érvényű igazságának *közvetlen nyelvi kifejezésévé*. Nem a szerep szimbolikus sejtetőjévé, átvilágítójává hát, hanem mitikus relevanciára igényt tartó *fogalmi képpé*, amennyiben a sztuációs stilizáltság a természet felé irányul, mint például a *Hajó a ködben*, *Északi ember vagyok*, *Föl-föl dobott kő*, *Két szent vitorlás* stb. versek esetében, illetőleg a választott sztuációban önmagát megszüntető *szerepazonosság* eredményezte, időből és térből kiemelkedő *allegóriává*, mint például a *Bujdosó kuruc rigmusa*, *Esze Tamás komája* stb. forradalmi-történelmi szerepversekben.

Ha tiltakoznunk kell is az ellen, hogy e kötetből az alkotói válság jelei is kiolvashatóak, nem fogadhatjuk el *egészen* azt a babitsi megjegyzést sem, miszerint Adynál az e kötetel bezárólagos korszakban „*műhelyforgács, kidobott vázlat, homályos elnagyolás (. . .) alig akad*”. Azért nem fogadhatjuk el *egészen*, mert ha elfogadnánk, rejtve maradnának előttünk azok a gondolati és poétikai alakulások, ütközések, melyek felfogásunkban e kötet sajátosságait értelmezik, s mik által gondolatmenetünkben e kötet nemcsak összefoglalás, de előremutatás is. Nem arról van tehát számunkra szó, hogy például az *Ezvorász király sírírata* sikerült vers-e, vagy sem (nyilvánvalóan nem műhelyforgács!!), s nem is arról, hogy „*stilárisan elavult-e*” (Lukács György) ez a vers, hanem arról, hogyan tartozik bele a kötetbe, hogyan erősíti fel azokat a filozófiai és poétikai értékeket, melyeket a kötet fő irányvételének, összetartó erejének tarthatunk. A számadásra készülő költői tudatosság mögöttesében ugyanis egy sajátos *szerepválságot* sejthetünk meg, mikor is a gondolat egzisztenciális súlyosságát és mezítelenségét a sztuációs stilizáltság bün-

tetlenül még Adynál sem kendőzheti el. Leegyszerűsítve a kérdést: nem a „technika”, a beszédmód (szókincs, ritmus) korszerűségéről vagy anakronizmusáról van szó most sem, hanem a mindenkori költői beszéd *előre és magára* mutató funkcionalitásáról, intenzitásának teherbírásáról. Vagyis, még egyszerűbben, arról: megoldja-e (s miként oldja meg) azt a poétikai-filozófiai problematikát, amit felvetett, avagy megkerüli. A *Szeretném, ha szeretnének* verskötet néhány darabjában ez utóbbi történik.

Walter Benjamin írja Baudelaire-ről: „*Bizonyos tehát, hogy nem megváltó volt és nem mártír, de még csak hérosz sem. De volt valami benne a komédiásból, akinek el kell játszania a költő szerepét egy olyan nézőtér és olyan társadalom előtt, amelynek a valódi költő nem kell többé, és már csak mint komédiásnak biztosít neki játéktérrel. Innen származik tudása. (. . .) Baudelaire olyan társadalomban volt kénytelen igényt tartani a költői méltóságra, amely már nem volt abban a helyzetben, hogy bármiféle méltóságot ajándékozhasson.*” Félelmetesen rímel Walter Benjaminsnak e magállapítására Ady már korábban idézett *Félelem és írás* című cikkének gondolatmenete a maga komédiáságában megértett voltáról, költészetének árujellegéről. De ha nem tudnánk is szövegszerűen bizonyítani, a versekből sürgősen kiolvasandó: a maga — benjamin-i értelemben — komédiás voltára való rádöbbenés kötete is a *Szeretném, ha szeretnének*; a szerepválságot a történelmi-társadalmi mozgásfolyamatok tudatosodása eredményezte, nem szubjektív meghasonlás hát, bár a maga költői létét használja fel tükörnek is, mérlegnek is. Ady költői-gondolkodói nagyságát bizonyítja, hogy nem csupán látta korát (kifejezte és a legmagasabb szinten reprezentálta), de át is látta, és le is tudta vonni a számára egyedül lehetséges konzekvenciákat: homo aestheticusként fokozatosan elrugaszkodva a szecessziós borzongások poétikájától az egyetemesítő szándékú allegórián és a látomásos objektivitáson keresztül a tudatversig, homo moralisként pedig az „úri viharból” a munkásosztály küldetésének a vállalásáig jut el. A *Szeretném, ha szeretnének* a maga összetettségében és ellentmondásosságában tükrözi ezt az utat: a komédiás létről való felismerések keserű gondolatisága mellett a komédiás költő, a porondra kiállított költő, a költő is jelen van. Így olvashatók például nemcsak a Léda megtartó versek legtöbbször, de a *Hágár oltára* ciklus versei is, mik demonstrálják ugyan a költői folytonosságát, és költőileg legtöbbször magasrendűen árnyalják is, ám teszik ezt egy olyan egzisztenciális gondolati-költői szituációban, mikor a

költőinek ez a létezési módja a költő által már megkérdőjelezetté, elégtelenné vált. Hiányérzeteket elsimító *ékes szavak* ezek, *róluk* is beszél a kötet utolsó versében (*Most pedig elnémulunk*):

„*Most már minden, mindenki éljen,
Éljenek az ékes szavak,
De Ady Endre nem beszél,
De Ady Endre ne beszéljen.*”

A *szerepválság* gondolati minőségeinek tragikus sűrűjébe kerülve így, mesterségesen bár, mégis megkülönböztethetővé lesz két alapvető megszólalási típus: az egyik az, amely a különbözőként motivált költői körülírásokban újraértelmezi, újrafogalmazza a maga, a költő egyedülletét, társtalanságát, kivetettségét és — végső fokon — *szerepnélküliségét* (egyfelől az *Ond vezér unokája*, másfelől az *El-süllyedt utak*, a *Hajó a ködben*), a másik típust pedig a szerepnélküliséget, az egyedülletet alaphelyzetként elfogadó költői én vallomásosan nyílt beszéde, tudatmonológia jelenti (egyfelől a *Szeretném, ha szeretnének*, *Akarom: tisztán lássatok*, *Kocsi-út az éjszakában*, másfelől a *Küldöm a frigy-ládát*). Mesterséges ez a megkülönböztetés már azért is, mert hiszen a kötetet általánosságban is jellemzi egyfajta oldottság, a beszédnyelvnek a korábbi kötetek beszédnyelvével összehasonlítva vallomásos közvetlensége, egyszerűsödése. Az elemzés érdekében vállaljuk mégis e megosztottságot.

Az allegorikus és látomásos látásmód a korábbi kötetek verseiből sem ismeretlen, s Ady költői beszédének hangsúlyozottan fogalmi jellege ott is mindig két irányba hajlítja a verset: a fogalmi kép és a szerepversek irányába. Mi más lenne például az *Új versekben* közölt *A magyar Ugaron* című vers, ha nem allegorikus látomás a magyar valóságról (ahhoz, hogy szimbolikusan tekinthessük, túlságosan is célratorően kötött, gondolati hierarchikussággal megszervezett mind jelképrendszerében, mind eszméjében) és benne a költő magánosságáról? Ha összevejtük ezzel a verssel a *Hajó a ködben* címűt, nyilvánvalóvá lehet az itt körvonalazódó magánosságtudat minőségi mássága. Mindkét vers látomás-struktúrája alapvetően negatív valóságviszonyokat bontakoztat ki. Amott az „elvadult ugar” Magyarországának „lehúzó ereje”, itt a „köd-ország” Magyarországának „parttalansága” épül fel a költői látomásban. A „köd-ország” utasának a sorsa azonban végzetszerűbb, a tanulságok kegyetlenebbek, pesszimiztikusabbak; magánya zártabb, véglegeesebb (bárha az

előző verssel ellentétben itt többes szám első személyben fogalmaz is a költői én), — mert míg az „elvadult tájon gázolónak” az el nem merüléshez és ezáltal a változtatás reményéhez elegendő az önmagában való hit, a megértetlenség ellenében az egyéniségnek, a költőnek a kitartása (és *A magyar Ugaron* vers látomásában minden megnevezett, felmutatott negatívum e kitartást edzi, mintegy e negatívumokban mérődik meg a kiválasztottság tudata, az önerő), addig itt már csak a vallásos logika segíthet, az egyéniség lehetőségein túlmutató erő, a misztikum alakjában megjelenő hit (s némiképp még a köd is, hiszen azzal, hogy elrejt, meg is óv valamennyire). A korvalóság sötét víziójában a „*Valamikor ki kell kötni, / Valaminek kell már jönni*” hite csak vallásos-verbálisan (a versstruktúrát megoldáshoz vezető, elrendező eredményességgel) oldja fel a feloldhatatlant. A gondolati igazság-fedezete nem más itt e hitnek, mint amit az *Egyre hosszabb napok* című versben így fogalmaz meg: „*S rossz nap után már nem jön rosszabb / Óh, de ez a nap egyre hosszabb.*” Sarkítva és leegyszerűsítve: ha a korábbi versben még megmenthette a költőt (és általa a költő szavára igényt tartó kort is) a fellelhető szerep, a költői tartás, addig itt a menekvést csak az egész gyökeres változása hozhatja meg. A *Hajó a ködben* látomás-struktúrájában közvetlenül megfogalmazott hit ellenére ezért hívőbb vers *A magyar Ugaron*, s ezért mutat sokkal dezilluzionáltabb tükörképet a *Hajó a ködben*, — mely a költői beszéd, a gondolkodás dialektikájaként épp illúzióélműküliségében utalhat közvetlenebbül a létezés egészét átható változás szükségyszerűségére, s egyúttal arra is, hogy az esztétikai tudat (kultúra) és a társadalmi lét erőterei közötti hasadástól eltekinteni a költő számára többé nem lehetséges.

Ebben az illúzióélműküliségben, mint gondolati helyzetben, fogalmazódnak meg a tudatversek, s innen küldi a „frigy-ládát” is „*A jövődő fehérei*”-hez.

Ady e nagy, filozofikus horderjú tudatverseinek gondolati és poétikai tanulságait aligha elemezhetjük itt ki. Amit megtehetünk: kijelöljük helyüket gondolatmenetünkben. A *Szeretném, ha szeretnének*, az *Akarom: tisztán lássatok*, a *Kocsi-út az éjszakában* című versekre gondolunk elsősorban. A legközvetlenebbül vonatkozhat e versek poétikájára a Németh László-i megfigyelés: „*Vers már alig lehet pörébb, lényegre menőbb, ha úgy tetszik: modernebb. S ebben a minden szót külön is kinyomó ritmusban mégis a régi magyar vers támad föl százados alvásából, melynek a törvénye röviden szintén ez volt: olyan szórendet használni, hogy minden szó jelentőssé, nyo-*

matékossá váljon. A formai igazmondással együtt jött meg a tartalmié.” A tudatversek vallomásos személyességében annak a költőiségnek az öntudata üzen, amelyben mindig is megfért a létezés minden ellentmondása, ahol a költői szerepek — felszínen — egymásnak is ellentmondani merő jellege mindig is a (személyes/személytelen) *lényeg* keresésének, a magára vonatkozóan igaz és a kornak távlatot mutató gondolati és érzelmi magatartásnak az eszköze volt, s nem a személyiség indulati bújócskázása a gondolati létezés kihívásai elől, s melynek mostani vallomásos egyes szám első személyiségében, programosan kihangsúlyozott magárvonatközpontosságában ezért már-már személytelessé lényegülve tárgyiasodhat a magánosságot és szerepnélküliséget mérő léttudat.

E versek világképét elemzőnek Ady magánosságtudatát kellene értelmeznie. A magánosságtudat a modern költészetben sohasem szűkíthető le a költő emberek közötti magányára, társnélküliségére, megértetlenségére. A „*Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek*” lírai vallomás romantikus igazság-látszatának minden szuggesztívitása ellenére is inkább elködösíti, mintsem megvilágítja a kérdést. Társnélküliség helyett helyesebb szerepnélküliséget értenünk, ha a modern költészet e kulcs-fogalmáról gondolkodunk. A költészet mitológiateremtő szellemnek ismerte fel önmagát, amikor először kezdett el gondolkodni önmaga lényegéről. Ennél alább a modern költő sem adhatja. A modern költészet hermetizmusa ilyen értelemben kétségbeesett és kétségbeesettségében is teremtő lázadás a számára kijelölt „köztes” szerep szellemi másodrendűsége ellen. Ady magánosságtudatában a modern költő e helyzeti elbizonytalanodása és útkereső magára ébredése lepleződik le, — hölderlini elszántság az övé, új költői mitológia megteremtésére irányuló. Akár a rilkei szemlélődés, a költői hermetizmus, akár a magány filozófiája, az egzisztencializmus felől nézzük: ellenáll a megfelelésnek. Ha az egzisztencialisták számára a magány az autentikus lét feltétele, úgy Ady számára olyan feltétel (adottság, ténytzerűség) ez, melyet feltétlenül meg kell haladni ahhoz, hogy a (költői) létezésnek értelme legyen. Magamagát kínálja a leegyszerűsítés (s Ady-értelmezésünk mintha be is érné ezzel): a költészet közösséget feltételező jellegében a megoldás, megváltódás. A *Szeretném, ha szeretnének*, az *Akarom: tisztán lássatok* versek végső gondolati alternatívái bizonyára ezek; Ady költészetének magánosságtudata azonban sokkal összetettebb és ellentmondásosabb is, semhogy csonkulás nélkül elbírná e leegyszerűsítést. Ami bizonyos: Ady költői mito-

lógijának a megértéséhez, mitológiateremtő világlátásának a felfejtéséhez is Ady egzisztencializmusának, magánosság tudatának a megértésén át vezet az út.

Új költői korszakot nyitnak e versek nemcsak Ady költészetében, hanem a XX. századi modern magyar lírában általában. Poétikájuk folytathatatlan és megismételhetetlen, ám ha még nem íródtak volna meg, holnap kellene jönnie egy filozófus költőnek, aki megírva e verseket, az izmusok és az izmusok utáni modern költészetet és a mai költő helyzetét ily szintetikusán és a gyökereinél megragadva jellemezné. Különösképpen vonatkozhat ez a *Kocsi-út az éjszakában* című versre. A XX. századi modern magyar költészetben (a modernséget jellemzőként, minőségként értem, s nem kormeghatározóként) számomra van két vers és ezen belül két verssor, melyek egymással párhuzamot alkotva az elméleti okfejtésnél, költészetfilozófiai értelmezésnél élesebben világítják meg a modern költő, a modern költészet helyzeti lehetőségeit. A párhuzam egyik tagját az Ady-sor alkotja, a „*Minden Egész eltörött*”, a másik sor Kassáké *A ló meghal a madarak kirepülnek* című poémából: „*én KASSÁK LAJOS vagyok / s fejünk fölött elröpül a nikkell számovár.*” A lap egyik oldalán a Minden Egész széttöredezettsége, a töredékesség Hölderlin utáni vigasztalan „földi” éjszakája, a másik oldalon a költői egyéniségnek minden heroikusságában is csupán a nyelvbe szorult gesztusa. Mindkét esetben a *szerepnélküliség* problematikájához érkezünk, ahhoz a központi problematikához, melyről nem tudni többé lehetetlen, s melyre napjaink költészete — a legkülönbözőbb utakat járva — azóta is keresi a választ. Ady Endre felismerése óta: tudatosan.